

Pregled prostornih planova sela u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća

Povodom izložbe Jasenke Kranjčević u Zagrebu,
17. rujna - 1. listopada 2002.

Antun Petak

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Zagrebačka izložba prostornih planova sela od sredine 19. do sredine 20. stoljeća što ju je priredila Jasenka Kranjčević, povod je da se upozori na probleme uređivanja seoskog prostora i obnove sela u Hrvatskoj. Zato autor poslije prikaza vrijednosti izložbe, iznosi pregled bavljenja tim problemima u sociologiji sela i srodnim disciplinama u Hrvatskoj. Problem je važan iz nekoliko razloga. Ponajprije, svako planiranje prostora polazi od izvjesnih pretpostavki i razumijevanja prostora, djelatnosti koje će se u njemu odvijati i uloge čovjeka. Povezanost prostora, društva i čovjeka (prostora kao vrijednosti, normi i ciljeva kojima društvo teži te sustava vrednota društvenih skupina) ima, naime, dalekosežne reperkusije po istraživanje, a posebice po način planiranja i uređivanja prostora u granicama projekta i strategije razvoja konkretnog društva. To je tim važnije što Hrvatska baštini zanemarivanje, raubiranje i uništavanje seoskog prostora tijekom druge polovice 20. stoljeća. Budući da je razvoj društva bio podređen industrijalizaciji i urbanizaciji, ruralni je prostor tretiran njihovim resursom i na nj je primjenjivan urbanizam – gotovo od pedesetih godina ruralizam nije bio regulacijsko načelo. Drugo, u postsocijalističkoj tranziciji nisu riješeni bitni naslijeđeni problemi, počam od vlasništva nad zemljištem i skladnog modela poticanja seljačkih obiteljskih gospodarstava, preko sve većeg socijalnog ugara pa do klasičnog pitanja ekonomije razmjera u poljoprivredi. Treće, ruralni je prostor u Domovinskom ratu ispražnjen i devastiran. Naposljetku, iako je struka sustavno skretala pozornost na probleme, omogućivala uvid u stanje i pružala podloge za vođenje primjerene politike sukladne koncepciji održivog razvitka, stanje se nije mijenjalo jer Hrvatska nema koncepciju i politiku ruralnog razvoja. Kriza je rješiva produktivnom sintezom znanstvenog pristupa i planiranja prostora kao struke, te donošenjem i provedbom primjerene ruralne politike. Preduvjet koji se mora ispuniti jest pokretanje sustavnih ruralnosocioloških i srodnih istraživanja.

Cljučne riječi: ruralni prostor, održivi razvitak, prostorni planovi.

Primljeno: 10. prosinca 2003.

Prihvaćeno: 15. siječnja 2004.

1. Uvodna pripomena

Izložba »Pregled prostornih planova sela u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20 stoljeća« Jasenke Kranjčević, arhitektice i načelnice u Ministarstvu zaštite okoliša, prostornog planiranja i graditeljstva Republike Hrvatske, zaslužuje višestruku pozornost. Najmanje iz dva razloga. Prvi je tema, a drugi uloga autorice izložbe. Tema je više nego urgentna, a autorica izložbe se sustavno bavi obnovom sela i spada u krug stručnjaka čiji se prinosi prepoznaju, cijene i priznaju. Iako nećemo – jer ne možemo – zaobići izložbu, ona je pravi razlog za osvrt i sažet (problem-ski) prikaz bavljenja obnovom sela i ruralnim prostorom u Hrvatskoj. To je i samorazumljivo s obzirom da časopis *Sociologija sela* toj temi sustavno posvećuje pozornost.

Izložba je znakovita jer odabrani prostorni planovi sela svjedoče jednostoljetno profesionalno kompetentno i društveno odgovorno bavljenje tom životno važnom problematikom, a omeđen vremenski raspon svojevrstnu polustoljetnu prazninu nakon toga (Kranjčević, 2002.). Ona, htjeli ne htjeli, otvara i problem pristupa obnovi u Domovinskom ratu razorenih sela. Jednostavno, ova je izložba neizravno uputila na presudnost uloge i odnosa države (aktera javne politike) kao reprezentanta globalnog društva, spram uređenja seoskoga prostora u jednoipostoljetnom razdoblju hrvatske povijesti, i to u onom razdoblju u kojem su profesionalni potencijal i kompetencija bitno porasli. Odnos aktera javne politike spram uređenja seoskog prostora i prostornih planova sela u Hrvatskoj čini izložbu ne samo planerski i društveno prvorazrednim događajem, nego i za sociologiju sela važnom činjenicom. Prostorni planovi sela, njihova narav i način donošenja izravno i ireverzibilno utječu na seoske zajednice, seljačka obiteljska gospodarstva, sveukupni gospodarski, društveni i kulturni život sela, jer ga prostorno projektiraju, a ti su projekti izraz određenih vrijednosti i tipa društvenosti.

S tog su motrišta jednako tako važne i tri organizacijske činjenice. Ponajprije, ova je izložba pripremljena i održana suradnjom Razreda arhitekata Hrvatske komore arhitekata i inženjera u graditeljstvu, Društva arhitekata Zagreb i Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva Republike Hrvatske, to će reći institucionalno organizirane struke i aktera javne politike prostornog planiranja Hrvatske. Drugo, ona je prvo održana u dvorani Kluba arhitekata u samom središtu Zagreba. Naposljetku, nakon Zagreba (17. rujna – 1. listopada 2002.), izložba je prenijeta u Čakovec (29. siječnja – 21. veljače 2003.) i Karlovac (27. veljače – 13. ožujka 2003.), jednako tako u prostorije Društva arhitekata a autorica je uz njih priredila predavanje i prezentaciju. Održavanje izložbe u najužem središtu Zagreba i u još dva grada, osim referentnoj struci, omogućilo je njezino razgledavanje i drugim stručnjacima i građanima.

2. Izložba prostornih planova sela Hrvatske tijekom jednog stoljeća

Cilj ove izložbe, kako to u katalogu ističe autorica (Kranjčević, 2002.: 5) bio »je da se kroz prikaz osnovanih, reguliranih, preseljenih i rekonstruiranih sela dobije

uvid u razvitak, pa time i promjene u pristupu i načinu izrade prostornih planova, uz važeću zakonsku regulativu.« Međutim, autoričine su nakane bile veće od obuhvata građevinskog područja sela posredstvom izloženih primjera: »moja je želja da se ukaže na sve veći zahtjev za integralnim planiranjem razvoja sela i ruralnog prostora. Jer razvoj sela nije samo problem pojedinog sektora (poljoprivrede, prostorno planiranje, pitanje okoliša, zbrinjavanje otpada, kultura, promet, voda, socijala itd.) već svih sektora zajedno. Planski osmišljena i koordinirana obnova sela između sektora nije provođenje kolonizacije ili 'neokolonijalizma' (Pevetz, 1991.) ili čak poziv na akciju 'Ruralizirajte svijet, jer svijetu je to potrebno...' (Nenning, G., 2000.) ... dolazi se do zaključka da je potrebno planirati razvoj sela i ruralnog prostora« (Kranjčević, 2002.: 6).

Riječju, predmetno-tematski ova je izložba činila kronološki pregled osnovanih, reguliranih i rekonstruiranih sela sa stajališta prostornog planiranja u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Posjetiteljima je pružen uvid u odabrane planove, a kako svi planovi sela nisu sačuvani (dobar dio ih je pronađen u ostavštinama autora), autorica je izložene panoe dala izraditi s različitih podloga (geodetske, katastarske, sheme naselja iz knjiga i novinskih članaka).

Autorica je svoje šire nakane demonstrirala katalogom koji je pratio izložbu, posebice u njegovu prvom dijelu. Katalog je, naime, podijeljen u dva dijela i literaturu. Prvi dio čini pregled gotovo svih poznatih primjera prostornih planova sela u Hrvatskoj u razdoblju obuhvaćenom izložbom, a koje je po nekim značajkama važnim za uvid u mijenjanje pristupa i načina prostornog planiranja, te zakonske regulative (Kranjčević, 2002.: 12) – poglavito prema kriteriju promjene državno-pravnog ustroja i sustava, autorica podijelila na četiri kraća perioda: razdoblje od sredine 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, razdoblje između dvaju svjetskih ratova, razdoblje Drugoga svjetskog rata i razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata.

U tom je dijelu autorica iznijela i svoj pogled na svezu prostornih planova te brojnih i dubokih gospodarskih, društvenih i kulturnih promjena radi kojih »Selo mijenja svoja funkcionalna, formalna i kulturološka obilježja, a običaji i ruralna graditeljska baština sve više dobivaju kulturološko značenje« pa »Sve više jača potreba da se prostorno planerska aktivnost (u tadašnjem smislu) započeta u industrijskom gradu iz područja grada (urbanizam) primijeni i na područje sela.« Štoviše, prostorno planiranje tijekom jednog stoljeća »zbog stvaranja novih vrijednosti, proširilo je svoje područje djelovanja, ciljeve, zadatke, nositelje planiranja, instrumente planiranja, te način financiranja. Iako selo polako dobiva na značenju, generalno gledajući selo u Hrvatskoj je zapušteno. Vodi se loša agrarna politika, u njemu živi obespravljeno i pauperizirano stanovništvo koje preživljava od autarkičnog načina poljoprivredne proizvodnje« (Kranjčević, 2002.: 11). Samorazumljivo, jer Jasenka je Kranjčević suradnica Holgera Magela, redovitoga profesora Tehničkog sveučilišta u Münchenu i predsjednika Bavarske akademije ruralnog prostora, oca bavarskog programa obnove sela čiju je filozofiju pristupa ruralnom prostoru devedesetih prihvatila Europska unija (Magel, 2002.: 93).

Dok su sredinom 19. stoljeća planove izrađivali mjernici, ponegdje i vojni mjernici, kasnije to obnašaju inženjeri i arhitekti zaposleni u privatnim biroima ili u državnim ustanovama. S druge strane, posve je izmijenjena zakonska regulativa: 1879. godine Kraljevine Hrvatska i Slavonija dobivaju prvi takav propis (Osnova za građevni red za trgovišta i sela), Kraljevina Dalmacija ga dobiva 1886. (Građevni pravilnik), a ondašnja grofovija Istra počinje ga primjenjivati iste te godine (Ri-golamento edile per margraviato D'Istria). Glavni propisi poslije toga bili su: Zakon o pomoći za asanaciju sela iz 1930., Građevinski zakon iz 1931., Pravilnik za uređivanje sela i drugih naselja u Savskoj banovini (Novi građevni red za ladanje) iz 1938. itd.

Naselja su u Hrvatskoj uglavnom osnovana do 18. stoljeća, ali se nova još ponegdje osnivaju tijekom 19., pa čak i do sredine 20. stoljeća. U 19. stoljeću nova se naselja, u pravilu, osnivaju zbog doseljavanja novog stanovništva (iz Slovačke, Češke i s prostora današnje Njemačke), migracija stanovnika unutar Hrvatske, te sve više tržišno orijentirane poljoprivrede i šumarstva. Novi stanovnici pod određenim uvjetima (vjerska pripadnost, reguliranje vojne obveze i dr.) kupuju isparcelirano zemljište od vlasnika (država, banka, privatnik). Nova naselja, pustare, nastaju po ustaljenom receptu, a služe intenzivnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Kapitalom se kupuje zemlja i grade gospodarske, proizvodne i stambene zgrade za korisnike koji rade pod ugovorom ili kao nadničari. Pustare su imale po nekoliko stotina stanovnika, a njihov je vlasnik obično bilo privatno poduzeće. S druge strane, u tom su razdoblju podignuta nova naselja i zbog elementarnih nepogoda: zbog čestih poplava i klizanja zemljišta do Prvoga svjetskog rata poznata su dva primjera organiziranog preseljenja i izgradnje novog sela. Između dvaju svjetskih ratova nova su naselja osnovana iz ekonomskih razloga, a izvedba je projekata – pod utjecajem europskog pokreta socijalno angažiranog urbanizma, grupe »Zemlja«, te osobito zahvaljujući smišljenom djelovanju Tehničkog odjeljenja utemeljenog 1926. godine u sastavu Škole narodnog zdravlja i Higijenskog zavoda u Zagrebu, čijih je 10 inženjera u 10 godina izradilo 1.954 različita projekta, nacрта i troškovnika – počivala na poboljšanju uvjeta života na selu (ideja o humanom stanovanju razvijena u gradovima). U tom je razdoblju obranjena prva doktorska disertacija na ovu temu.¹

Neposredno poslije Drugoga svjetskog rata² pristupa se obnovi razrušenih naselja (u ratu je na području Hrvatske srušeno 70.699 kuća), osigurava se prostor za razvoj industrije, a sukladno konceptima kolektivizacije, područstvljavanja i egalitarizma, ali i hitnosti obnove i industrijalizacije, u prostorno planiranje i stambenu izgradnju uvodi se tipizacija. U brzoj gradnji i regulaciji naselja traga se za tipskim rješenjima (položaj glavnih i sporednih prometnica, lokacija javnih zgrada, ve-

¹ Marko Vidaković: Analiza strukture i predlog za regulaciju Podravskeg Đurđevca. Doktorska disertacija. – Beograd: Tehnički fakultet, 1939.

² U Drugome svjetskom ratu prekinuta je ozbiljnija urbanistička djelatnost osim izgradnje četiriju radničkih naselja.

ličina, oblik i raspored građevinskih parcela itd.). U socijalnom se stanovanju traži idealan tip kuće, time i seljačke, koja bi svojim dimenzijama zadovoljila sve potrebe seljaka poljoprivrednika. Pod tim imperativom planove obnove i regulacijske planove sela rade brojni arhitekti, a Milovan Kovačević izradio je neobjavljenu *Studiju za osnovu planske obnove uništenih sela i reformu seoskih posjeda* u kojoj je – zalažući se za agrarnu reformu, komasaciju zemljišta, osnivanje seljačkih radnih zadruga, utvrđivanje boniteta poljoprivrednog zemljišta i za utvrđivanje najmanjeg dopustivog seljačkog posjeda (donja dopustiva površina od tri hektara) – iznio gospodarske, tehničke i socijalne vizije ruralnog prostora.³ Znakovito je, međutim, da je prednost dao gruntovno sprovedenom privatnom vlasništvu seljaka te zastupao klasičnu koncepciju gospodarskih zadruga – one bi služile za nabavu gospodarskih poljoprivrednih strojeva (strojni prsten), otkup, prodaju i depozit poljoprivrednih proizvoda, te kreditiranje poljoprivrednih gospodarstava. Iz toga se može zaključiti da je Kovačević prihvatio, sukladno vlastitoj profesionalnoj provenijenciji, načela planiranja i racionalizacije, ali ne i koncept proletarizacije i raseljačenja hrvatskih seljaka kao posljedicu kolektivizacije. Na to upućuju tri sastavnice njegovog projekta: zalaganje za privatno vlasništvo, predložena ljestvica veličine posjeda u kojoj je svaki idući stupanj za tri hektara veći, te koncept gospodarske zadruge u kojem se prepoznaju izvorna načela zadrugarstva.⁴

U drugom dijelu kataloga (str. 30.-57.) detaljnije je objašnjeno 20 odabranih primjera (ponekad su to i parovi) prezentiranih kronologijskim redom na izložbi. To su: *pustare* – primjer izgradnje naselja u Slavoniji i Baranji sredinom 19. stoljeća zbog poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda za tržište (sagrađeno je 13 pustara, a najveća je bila Mirkovac u dunavskom području); *Ivanovo selo* (kraj Grubišnog Polja) – izgradnja sela (izvorno pod imenom Presad) 1826. za češke doseljenike; *Ferdinandovac* – rijedak primjer organiziranog preseljenja sela (830 stanovnika sela Brod, neko vrijeme Jelačićevo, s lijeve na desnu obalu Drave usred šume 1844.); *Krndija* – osnivanje sela 1882.-1883. za pripadnike različitih naroda (pretežito Nijemce) uz pomoć biskupa J. J. Strossmayera, ali i napuštanja sela (samo u jednoj noći 17. listopada 1994. selo je napustilo gotovo svo stanovništvo); *Novo Selo Okičko* – primjer izgradnje sela nakon elementarne nepogode (klizanja zemljišta) u lipnju 1911. kada je u tri dana nesta-

³ Kovačević je planirao različite vrste sela (poljoprivredno-stočarska, stočarska i stočarsko-voćarska), sela s različitim brojem kućišta, stanovnika i poljnim zonama. Osim što je iznio temeljne gospodarske elemente za funkcioniranje sela, izradio je i skice planskog uređenja seljačkog posjeda (Kranjčević, 2002.: 26).

⁴ U Sloveniji su se razvojnoj politici utemeljenoj na industrijalizaciji i na kolektivizaciji individualnih seljačkih posjeda (društvenoj poljoprivredi), protivili neki ugledni stručnjaci a poglavito arhitekt Edvard Ravnikar (1950.: 5-26) koji se za razvoj ruralnog prostora i stvaranje lokalnih centara (jer se onda stanovnici ne bi selili u gradove) javno zalagao na Prvom savjetovanju arhitekata Jugoslavije u Dubrovniku 1949. Ondašnji političari to nisu prihvatili, jer su ključnom mjerom uspjeha socijalističkog društva, uz ostalo, držali broj tvorničkih dimnjaka, veličinu i izgled velikih gradova (Prosen, 2003.: 107-108).

lo selo Popov Dol; *Ubli* – izgradnja ribarskog naselja na obali otoka Lastovu 1933. od talijanskih okupacijskih vlasti radi naseljavanja Talijana; *Donji Kraljevec* – primjer rekonstrukcije sela u Međimurju pod nadzorom Higijenskog zavoda iz Zagreba nakon velikog požara 1934.; *Raša* – planska izgradnja rudarskog naselja Liburnia odnosno Raša od talijanskih vlasti 1936. za 6.000 stanovnika u mediteranskom stilu i u skladu s krajolikom; *Mandre* – planska izgradnja novog sela na obali otoka Paga 1936./1937. radi preseljenja stanovnika (proizvođača paškog sira) prometno slabo povezanog sela Kolan; *Kolarec* (pokraj Gornje Rijeke) – primjer rekonstrukcije sela nakon požara 18. srpnja 1938. godine⁵; *Đurdevac* – prijedlog za regulaciju naselja iz 1939. prema najsuvremenijim načelima planiranja u dugom vremenskom horizontu (za 97 godina unaprijed); *Turopolje* (kraj Velike Gorice) – primjer osnivanja sela (naselja) za službenike i radnike šumarskog poduzeća 1942./1943.; *Arhitektonski natječaj za obnovu sela* (točnije: izradu idejnog nacrta seljačkog gospodarstva i naselja) 1944. godine zbog velikih razaranja tijekom Drugoga svjetskog rata; *Bilice* (kraj Šibenika) i *Gradac* – primjeri izgradnje novih sela 1945.; *Vojnić* – primjer rekonstrukcije sela 1945./1946.; *Vrhovci Gornji Papučki* – izgradnja u ratu razorenog sela 1946./1947.; *Jurčiči Kastav* kraj Kastva – primjer rekonstrukcije sela; *Kukuljani* – plan obnove sela u općini Jelenje izgradnjom novog dijela naselja; *Crni Lug* (kraj Delnica) – primjer rekonstrukcije sela nakon Drugoga svjetskog rata u svrhu poboljšanja socijalnih i ekonomskih prilika; *Brod na Kupi* (kraj Delnica) – rekonstrukcija sela nakon Drugoga svjetskog rata; *Zadružni domovi* – gradnja po završetku Drugoga svjetskog rata tijekom prvog petoljetnog plana u kojem je poljoprivreda imala važnu ulogu, a prema zamisli socijalističke preobrazbe sela.

Brojni su prikazani projekti djelomično, a neki uopće nisu izvedeni. Međutim, iz prezentacije je razvidna postepena evolucija pod utjecajem razvoja prostornog planiranja kao struke i odnosnih europskih i domaćih pokreta socijalnog urbanizma i rurizma između dvaju svjetskih ratova. Dok je, primjerice, grupa »Zemlja« vrlo snažno djelovala pridonoseći projektantskoj osjetljivosti i odgovornosti za socijalne i kulturne značajke sela, dotle je kolektivističko-egalitaristički normativni sindrom iz prvih godina socijalističkog razdoblja vodio unifikaciji, tipizaciji i standardizaciji poništavajući, u pravilu, regionalne kulturne, graditeljsko-arhitektonske, društvene i druge posebnosti.

Prema tome, iako autorica izložbe nije u katalogu izričito izvela i protumačila bitne pretpostavke i razumijevanje prostora, poimanje društvenosti (čovjeka) i djelatnosti koju će on u tom prostoru obavljati, ona je odabirom izložaka to zasigurno primjerno posvjedočila. Povezanost prostora, društva i čovjeka ima, naime, dalekosežne

⁵ Do 1941. godine na istome je mjestu izgrađeno suvremeno uzorno selo uz vještu primjenu regionalnih elemenata u prostorno-arhitektonskom oblikovanju tako da selo djeluje jedinstveno i prepoznatljivo. Planer i projektant bio je Srećko Florschütz (Kranjčević, 1994.). Obnova sela Kolarec bila je i temom magistarskog rada J. Kranjčević obranjenog 1992. na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

reperkusije po istraživanje, a posebice po način planiranja i uređivanja prostora u granicama projekta i strategije razvoja konkretnog društva. Prostora kao egzistencijalne vrijednosti i gospodarskog resursa u smislu mogućnosti života uopće, jer se u njem zbiva svaki oblik i način razmjene s prirodom (on je to čovjekovo prirodno okruženje), društva shvaćenog kao političke i svake druge institucionalizirane zajednice koja postavlja norme i ciljeve (društva) i traži od pripadnika društva da ih usvoje i da ih se pridržaju, ali i sustava vrednota društvenih skupina, te uloge čovjeka kao pojedinca, do uključivo odnosa između znanosti i struke (meritornih pojedinaca i elite znanja) te politike (aktera javne politike) u rješavanju problema visoko zasíćenih znanjem. To je tim važnije što Hrvatska baštini zanemarivanje, raubiranje i uništavanje seoskog prostora tijekom druge polovice 20. stoljeća. Budući da je razvoj društva bio podređen industrijalizaciji i urbanizaciji, ruralni je prostor tretiran njihovim resursom i na nj je primjenjivan urbanizam – gotovo od pedesetih godina rurizam nije bio regulacijsko načelo (Kušen, 1995.: 5, 2003.: 37; Petak, 1999.: 291; Kranjčević, 2002.: 11; Prosen, 2003.: 107).

3. Sociologija sela i obnova sela u Hrvatskoj

3.1. Pristup razvoju sela i seoskom prostoru: afirmacija rurizma

»Konzultacija« ruralne sociologije nužna je zbog bitnih obilježja ruraliteta i definicije seoskog prostora, značaja tog prostora, te potrebe cjelovitog uvida u stanje i produktivnog rješavanja problema primjerenim racionalnim sredstvima.

Ponajprije, razvitku se sela ne može prići kao općem ili urbanom razvitku, niti ga modelirati prema gradskim zahtjevima i potrebama. Osnovu ruraliteta čini trokut selo – poljoprivreda – prostor iz kojeg je razvidna vezanost sela uz prostor i prirodu (Štambuk, 1997.: 57-58), tako da se to očituje i u posebnoj prostornoj i društvenoj organizaciji sela, odnosno u individualno-društvenoj razini ruralnosti (čije su sastavnice pojedinac, obitelj i rodbina, seoska zajednica) kao posebnom varijetetu društvenosti (socijalnosti). Na to upućuje Šuvarova (1973.: 30) definicija sela, koja (unatoč brojnih uvjetnih kriterija) dobro pokriva i objedinjuje važnije elemente ruraliteta: »Selo je u pravilu manje naselje, koje je pretežno smješteno u prostoru koji nije kontinuirano socijalno organiziran, koji ima slabo razvijenu društvenu podjelu rada i neizražene središnje funkcije, a u kojem prevladava poljoprivredno stanovištvo (ili nešto šire: stanovništvo zaposleno u primarnim djelatnostima)«. ⁶ Ako je selo specifičan način društvene organizacije, mala aglomeracija u rijetko naseljenom prostoru, gdje prevladava zelenilo i lokalni materijali, podjela rada je jednostavna, a broj institucija malen, pa je u svakom pogledu samosvojna naseljska jedinica, onda ona može biti (postati) alternativan životni i radni izbor jedino ako se razvija kao takva i sačuva svoje posebnosti (Štambuk, 2001.: 258-259). Posebnosti

⁶ Fenomen nove ruralnosti, ruralnog metabolizma, načina očuvanja (zaštite) i razvitka ruralnog prostora na stranicama *Sociologije sela* problematiziralo je više autora među kojima se ističu Ana Barbić (1990.), Ivan Cifrić (2003.) i Milan Župančić (2000.).

seoskog svijeta i ruralnog razvitka traže napuštanje jednostranoga, gradocentričnog, tehnocentričnog i ekocentričnog pristupa te primjenu rurizma.

Pojmom rurizam označujemo posebnu (regulacijsku) disciplinu koja proučava i rješava problematiku prostornog uređenja, planiranja prostornog razvoja i izgradnje sela sukladno rurističkim zakonitostima kojima podliježe organizacija ruralnog prostora u kojem se razvio složen sustav ljudskog obitavanja i djelatnosti prozvan zbog svojih posebnosti seoskim svijetom. Selo je, naime, nedjeljivo vezano uz prirodu i prostorne čimbenike, seoski je svijet moguće tumačiti ruralnim metabolizmom (Cifrić, 2003.: 164-172),⁷ pa se seoski razvitak mora zasnivati na tim posebnostima. Zato rurizam odnosno ruristička metoda planiranja i uređenja izvangradskog prostora nije grana urbanizma (djelatnost prostornog uređivanja i planiranja razvoja gradova) niti je dopustivo mehaničko prenošenje urbanističkog instrumentarija jer je on protivan ustaljenim zakonitostima funkcioniranja seoskog, ne-gradskog prostora (Kušen, 1995.: 5; Petak, 2002.: 90).⁸ Međutim, u motrištu obnove sela rurizam podjednako znači napor da se destruiranom selu (selu koje ga je izgubilo) vrati profil (lik) sela, ali tako što će selo svojim žiteljima pružati komfor (komunalnu, društvenu i kulturnu infrastrukturu) koji uživaju stanovnici grada. Umjesto rurističkog mita, projekt obnove sela počiva na produktivnom i prihvatljivom spoju autohtonog profila sela i tzv. gradskog komfora (Petak, 2002.: 90). Tu zahtjevu zadaću – čiji je tek početak prekid nametanja hrvatskome selu urbane morfologije i urbanog programa minimalističke gradske niske stambene izgradnje s u gradovima poznatim urbanim promašajima – mogu obnašati samo »ruristi«, posebno obrazovani stručnjaci koji se na razini detaljnog planiranja ljudskih naselja »bave uređenjem ruralnog prostora, uređenjem *sela* (intravilan) i *okolnog funkcionalnog prostora* što osobito obuhvaća poljoprivredno zemljište (ekstravilan), a u funkciji je poljoprivredne proizvodnje žitelja tih sela« (Kušen, 2003.: 37).

⁷ S obzirom da seljakov opstanak i napredak ovise o prirodnim dobrima kojima upravlja, on je najneposredniji ekološki čimbenik i oduvijek se morao istodobno ponašati kao korisnik i čuvar prirode. Seljak ne postupa uvijek i samo po zakonima ekonomike, nego često i, barem na prvi pogled, iracionalno. On uvažava tradiciju u koju su ugrađena iskustva premnogih naraštaja, pa postupa po vrednotama ravnopravnosti čovjeka i prirode te ranjivosti i osjetljivosti prirode na svako pretjerivanje. On je »prisiljen« domaćinski postupati s prirodnim dobrima, čuvajući ih i poboljšavajući sve njihove funkcije: gospodarsku, »osiguravajuću« i estetsku (Gubert, 1989.).

⁸ S obzirom na precizno određenje, u ovom se tekstu rurizam ne rabi za označivanje ideologije političkih stranaka oslonjenih na seljačke mase, niti se u značenju prekriva s drugim pojmovima poput termina rurizacija, ruralizacija (ovaj i prethodni pojam imaju vrlo naglašeno negativno značenje, a rabe se za proces degradacije i devastacije urbanističko-arhitektonskog tkiva grada, te provincijalizacije i poseljačenja načina života u smislu prevlasti prostačkog nad profinjenim), rurbanizacija (termin Charlesa J. Galpina iz djela *Rural Life*, objavljenog 1918., koji označuje stapanje gradskoga i seoskog života posredstvom naseljavanja gradskog stanovništva u ruralna područja te razvoj velikih rubnih područja, ili mješovitih ruralno-urbanih područja, što nisu posve ruralna niti posve urbana) i ruralno-urbani kontinuum.

Posrijedi je sastavnica programa obnove sela što se od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća razvio od bavorske agrarno-strukturne i graditeljsko-oblikovne mjere do cjelovite koncepcije razvitka sela i seoskog prostora (regije), sveobuhvatnog EU-program ruralnog razvoja temeljem Agende 2000 i Agende 21.⁹ Njegov se razvoj temelji na kritičkom propitivanju, stručnom znanju, kompetencijama i stalnom stručnom usavršavanju, na razmjeni i suradnji disciplina, na vrijednosnoj orijentaciji i raspravi o vrijednostima, na spoznaji trendova i budućeg razvoja, na bavljenju zahtjevima komunalne politike koji se stalno mijenjaju, na postavkama i metodama prostornog uređenja i regionalnog planiranja (Magel, 2002.: 93-94).

U Hrvatskoj je problem tim složeniji što u postsocijalističkoj tranziciji nisu riješeni bitna naslijeđena otvorena pitanja u svezi ruralnog prostora, počam od toga što ga se neprestance mjeri urbanim kriterijima, nekontroliranog gubitka pretvaranjem tog prostora u građevinsko zemljište, preko sve većeg socijalnog ugara, vlasništva nad zemljištem i skladnog modela poticanja seljačkih obiteljskih gospodarstava, pa do klasičnog pitanja ekonomije razmjera u poljoprivredi. Do kraja, pak, je radikaliziran time što je ruralni prostor u Domovinskom ratu ispražnjen i devastiran, te što Hrvatska nema koncepciju i politiku ruralnog razvoja. Zato se na Hrvatsku, bez ostatka i doslovno, odnosi Magelova ocjena kako je obnova sela danas aktualnija i nužnija nego ikad ranije (Magel, 2002.: 101).

3.2. Skica aktualnog stanja hrvatskoga ruralnog prostora

Ruralni prostor¹⁰ čini od 87 do 93% ukupne kopnene površine Hrvatske,¹¹ na njem žive približno tri desetine ukupnog stanovništva i tek jedna petina mladih.¹²

⁹ Agenda 2000 je deklaracija o novom selu i o budućnosti ruralnih područja u Europi sadržajno vezana uz programe LEADER Europske unije u sklopu Zajedničke agrarne politike Europske unije. Agenda 21 je Deklaracija o okolišu i razvoju te načela za održivo gospodarstvo šumama, sveobuhvatan plan akcije usvojen na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju (UNCED) u Rio de Janeiru – Brazil, od 3.-14. lipnja 1992.

¹⁰ »Ruralni prostor neke zemlje obuhvaća sva njena ruralna područja s pripadajućim selima i malim gradovima te predstavlja suprotnost preostalom gradskom prostoru kao i drugom prostoru jakog polarizacijskog učinka (veliki prostorni turistički kompleksi, prostori velikih akumulacija, velika eksploatacijska polja i sl.)« (Kušen, 2003. 31). Ili: ruralni, odnosno izvangradski prostor neke zemlje koji se sastoji od tradicijskog poljoprivrednog i šumskog zemljišta, čini razlika između ukupne kopnene površine države i površine gradskih područja (izgrađenog prostora i zemljišta rezerviranog za izgradnju u idućih 10-20 godina) (Kušen, 1995.: 5).

¹¹ Ne postoji korektno izveden proračun. Prema najpovoljnijem izračunu, od 5,653.800 ha ukupne kopnene površine Hrvatske ruralni prostor zaprema 3,208.105 ha ili 56,7% poljoprivrednog i 2,077.578 ha ili 36,7% šumskog zemljišta (Kušen, 1995.:3).

¹² Hrvatska je 2001. u tzv. ostalim naseljima (seoskim i mješovitim) imala 1,966.132 stanovnika (44,31% ukupnog stanovništva), te 246.089 poljoprivrednika što čini 5,5% ukupnog stanovništva.

Iako je Hrvatska sa 0,45 ha obradivog zemljišta po stanovniku zemljištem srednje bogata zemlja, počinjeni defekti i štete nalažu deluzioniranje javnosti o našem tolikom bogatstvu poljoprivrednim i šumskim zemljištem da ga »čak možemo« bezobzorno iskorištavati pa i uništavati. Ovi su podaci izuzetno indikativni, osobito u kontekstu činjenica: ruralni je prostor od strategijskog značaja (kao izvor hrane, pitke vode, čistog zraka, a u našem slučaju napose i zbog geografskog položaja), procesi deagrarizacije i deruralizacija s urbanizacijom (koncentracijom stanovništva u veća, a posebice gradska naselja) doveli su do ispražnjavanja čitavih područja od stanovništva pa je najveći njegov dio zahvaćen depopulacijom, a stanovništvo koje se zadržalo uglavnom je staračko (promjene su potencirane agresijom na Hrvatsku i protjerivanjem stanovništva); broj naselja koja izumiru sve je veći, a kako gospodarski život ne mogu nositi starci s gubitkom reproduktivne sposobnosti ruralno je stanovništvo izloženo siromašenju, gubitku identiteta i samosvijesti, raspada se ruralna zajednica, rastaču se mehanizmi socijalne integracije i socijalne solidarnosti, a veliki dio ruralnih naselja gubi sve institucije, pa i zadnje koje su se u njima zadržale – područne škole (u Hrvatskoj je broj područnih škola od 1994. do 2002. godine smanjen s 1.460 na nešto više od 1.050 a broj učenika tih škola za oko 16.000).

Prostor je devastiran, posve je razoren raniji prostorni, ekonomski i socio-kulturni sklad između ruralnog pučanstva i prirodnog okoliša. Ruralni prostor, nekoć organiziran po mjeri vlastelinske, seljačke i poduzetničke poljoprivredne proizvodnje, sada je rasječen objektima velike infrastrukture u izolirane kasete i izbušen poljoprivredi i ruralnom stanovništvu neprimjerenim objektima, sadržajima i namjenama. »Uništen je tradicijski sustav ruralnih komunikacija, razmrvljena su i razdvojena susjedstva, nestala je prostorna simbolika, stvorene su tehničke zapreke u tradicijskoj i suvremenoj poljoprivrednoj proizvodnji, izgradnji lokalne infrastrukture, korištenju objekata društvenog standarda i drugom. Onečišćuju se zrak i voda, stihijski se dovozi kruti otpad u ruralni prostor. Pojedini dijelovi ruralnog prostora su osobito opterećeni bukom i vibracijama te opasnostima od požara, poplava, eksplozije, radijacije i infekcije«. Prostornih planova, koji bi to spriječiti ili nije bilo, ili nisu bili utemeljeni na konceptu stvaranja uvjeta za kvalitetan život u tom prostoru već su se uglavnom bavili sustavom naselja više razine centraliteta, velikom infrastrukturom i globalnom zaštitom okoliša. Sela, pak, ili slične gradskim predgrađima, ili su zapuštena, ili su u ratu razorena¹³ te čudno obnovljena

¹³ Seosko je stanovništvo pretrpjelo srazmjerno daleko veća razaranja i štete, žrtve i socijalne potrese u oslobodilačkom ratu od ostalih slojeva hrvatskog društva, jer se materijalnim razaranjima i štetama u selu i poljoprivredi moraju pribrojiti uništena i oštećena graditeljska baština sela, kulturni i sakralni objekte i sl. Potpuno je razrušeno i devastirano 70-ak sela, više od 6% seoskih naselja (oko 400 sela) pretrpjelo je velika razaranja, opljačkano je i uništeno oko 12% seljačkih poljoprivrednih gospodarstava, a veliki su i gubici društvenih imanja u poljoprivrednoj mehanizaciji, stočnom fondu i drugim sredstvima, kao i u seoskoj infrastrukturi. Naročito su teške socijalne i psihičke posljedice rata u seoskim područjima, jer su poremećeni i razoreni tradicionalni socijalni sustavi seoskih zajednica.

ili napuštena. Planiranje i provođenje uređenja vitalnih sela provode urbanisti, a obnovu ratom uništenih sela, u pravilu, nekompetentne osobe. »Današnja su sela oblikovno unakažena, bez identiteta, organizacijski neprilagođena istinskim potrebama života i rada u selu zbog čega su postala gospodarski i sociokulturno nepodobna« (Kušen, 2003.: 35-36).

Velik indirektan utjecaj na ruralni razvitak imaju različita intelektualna urbana zanimanja, poput arhitekata, urbanista, pravnika, ekonomista. Motreći seoski razvitak komplementarnim gradskome, »oni bez ikakvih ograda, smatraju da valja probrati ruralno stanovništvo i najkvalitetnije, dakle, najmlade, najpoduzetnije, najaktivnije preseliti u grad. A u selu će se planirati ono što treba gradskom stanovniku, umornom i zasićenom, željnom relaksacije. Ovoj skupini pripadaju i neki graditelji vikendica u seoskom prostoru« (Štambuk, 2001.: 258).

Snažan ruralni egzodus i premještanje stanovništva u manji broj gradskih naselja i prosperitetnijih regija, prouzročeni oligocentričnim industrijskim i urbanim razvojem Hrvatske u posljednjih pedesetak godina, doveo je do krupnih promjena za kakve je, primjerice, Francuskoj trebalo stoljeće i pol (Nejašmić, 1986.: 14). Razumijemo li pod seoskim stanovništvom sve koji žive u seoskim naseljima i zanemarimo li teškoće u određivanju ruralnog prostora te gradskih i seoskih naselja, danas je velik dio seoskog prostora zahvaćen snažnom depopulacijom na čije razmjere upućuju podaci: gotovo 90% od 5.798 seoskih naselja gubi svoje stanovništvo a oko 21% depopuliranih naselja ima gubitak veći od 50% ukupne populacije. Sve je više »mrtvih« sela i ispraznjenih prostora, a ozbiljno su poremećene dobna i spolna struktura: prevladava sve starije stanovništvo i postoji osjetan višak muškaraca (Nejašmić, 1990.) – u dobnoj skupini 20-29 godina koeficijent maskuliniteta (broj muškaraca na 100 žena) u Žumberku iznosi 140 (Župančić, 2000.: 45). Iseljavanje iz sela, zbog visoke selektivnosti, imalo je razorne posljedice na ruralni gospodarski, socijalni i demografski razvitak. Najvažnije su: selo su napuštali pretežno mladi i vitalniji kontingenti stanovništva, potencijalni nositelji razvitka i ono se iz biološkog generatora pretvorilo u zone iščezavanja. Naposljetku, poljoprivrednici prema popisu stanovništva 2001. godine čine samo oko 12,5% seoske populacije.

Promjena vlasničkih odnosa, ukidanje zemljišnog maksimuma i denacionalizacija zemljišta sučeljavaju se sa slabom evidencijom nekretnina, velikom usitnjenošću i raspršenošću zemljišta, malim parcelama – u pravilu manjim od jedan ha, niskom poljoprivrednom proizvodnjom, otežanim investicijskim ulaganjima i dr. što nameće potrebu proširenja i intenziviranja komasacijske djelatnosti. To nalaže dovršenje zakonodavne regulative, usmjeravanje komasacije na uređenje zemljišta u konceptu održivog razvitka ruralnog prostora, uređenje mreže puteva za sve namjene (kao što su autoceste i željezničke pruge) a ne samo za poljoprivredne potrebe, te provođenje komasacije demokratskim postupkom kako ne bi izazivala nepovjerenje ljudi i utisak da se radi o kolonizaciji, odnosno o izvlaštenju (Kranjčević i Prosen, 2003.: 121).

Tome valja pribrojiti posljedice privatizacije po modelu neoliberalnog kapitalizma s nestajanjem poljoprivrede i novom prostomom, ekonomskom, socijalnom, političkom i kulturnom dinamikom u selu, te problem regionalizacije – volontarističke teritorijalno-političke podjele prostora naspram prirodnih i povijesnih regija gospodarski, kulturno i socijalno vezanih uz gravitacijska središta.

3.3. Uvjeti promjene stanja

S obzirom na veliki značaj ruralnoga prostora i da je budućnost u ruralnom prostoru, usmjeruje li struka pozornost na probleme, omogućuje li uvid u stanje i pruža li podloge za vođenje primjerene politike sukladne koncepciji održivog razvitka?¹⁴ Zašto se stanje nije mijenjalo?

Znanstvena je zajednica različito reagirala ovisno o konkretnom znanstvenom polju i o njezinim vodećim protagonistima. Ruralni sociolozi trajno na njega upozoravaju, više ili manje ga istražuju što proizlazi iz naravi ruralnosti i sociologije sela kao primijenjene discipline te njezinog odnosa spram agrarne i ruralne politike, a časopis *Sociologija sela* objavio je u ovom dijelu Europe prve radove o obnovi sela, regulaciji ruralnoga prostora i novom pojmu ruralnosti.

Iako je praktično svaki ruralnosociologijski projekt zbog sveze seoskog načina života i sela sa prirodom i prostorom relevantan za ovaj predmet, valja izdvojiti projekt pokrenut 1967. u Agramom institutu u Zagrebu. Riječ je o jedinstvenom projektu »Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji« koji je tragom tipologijskih proučavanja sela imao omogućiti izradu tipologije seoskih sredina i Ruralnog atlasa Jugoslavije. Zadaću je imala obaviti mreža (konzorcij) znanstvenih instituta iz svih federalnih jedinica bivše Jugoslavije pod vodstvom zagrebačkih ruralnih sociologa, a voditelj projekta bio je Stipe Šuvar. Kako, međutim, nije bilo riješeno financiranje, od 1969. do 1971. godine završena je prva faza koja je obuhvatila obradu inozemnih – francuskih, američkih, njemačkih i poljskih tipologijskih istraživanja sela, te definiranje metodologije istraživanja i istraživačkog instrumentarija (upitnik za selo i upitnik za kućanstvo). Tu je zadaću izvela skupina istraživača u sastavu: Stipe Šuvar, Rada Boreli, Denko Denkovski, Ruža First-Dilić, Matija Golob, Cvetko Kostić, Stefan Kostovski, Svetozar Livada, Ivan Magdalenić, Petar Marković, Vlado Puljiz i Milan Župančić, a rezultati su objavljeni u zborniku teorijsko-metodologijskih radova (Šuvar i Puljiz, 1972.). Obradeni i valorizirani pristupi tipologijskih proučavanja sela rabljeni su kasnije u postavljanju drugih projekata.

Drugi zadatak, realiziran interdisciplinarnom suradnjom, čini studija »Uređenje, obnova i razvoj ruralnog prostora«, koju je 1995. godine u programu znanstvenih

¹⁴ Problem nalaže interdisciplinarni pristup pa je razumljivo što se njime pored planera prostora, bave demografi, sociolozi (sela), agrarni ekonomisti, arhitekti, ekolozi, agronomi, projektanti (arhitekti) krajobraza, pravnici ... Ruralnim se prostorom sociologija sela bavi tek dijelom, pa je i odgovor djelomičan.

i stručnih istraživanja i polazišta za izradu *Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske* financirao Zavod za prostorno planiranje Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva Republike Hrvatske, a izveli Eduard Kušen (Institut za turizam u Zagrebu), voditelj, te Maja Štambuk (Institut za društvena istraživanja u Zagrebu) i Tito Žimbek (Agronomski fakultet u Zagrebu). Ciljevi su bili: upozoriti na cjelovitost i posebnost ruralnog prostora, pridonijeti razjašnjenju vitalnih procesa koji su se do sada odvijali u tom prostoru, upozoriti na defekte, te predložiti mjere u domeni prostornog uređenja za prevladavanje stanja (Kušen, Žimbek i Štambuk, 1995.: 3). Autori su zastupali stajalište kako se razvoju ruralnog prostora i obnovi sela pridonosi pridavanjem jednakog značaja »kako prostornoj tako i agro-ekonomskoj, agro-tehničkoj, imovinsko-pravnoj, političkoj, demografskoj i kulturnoj problematici ruralnog prostora«, te novim pograničnim područjima nastalim stvaranjem tvrdih granica zbog stjecanja samostalnosti i rata. Studija je prvijenac te vrte u Hrvatskoj, uglavnom znanstveno obrazložen apel za primjereno planiranje ruralnog prostora, a tek dijelom i operativno primjenjivo polazište, jer autori nisu ujednačili definicije ruralnog prostora, sela, selišta i drugih pojmova (Petak, 1999.).

Riječju, u Hrvatskoj nije dosad izvedeno posebno ruralnosociologijsko istraživanje ovoga predmeta, jer prinosi u pripremi prostornih planova kakvih je bilo više nisu fokusirani na ruralni prostor u širem smislu.¹⁵ Samo je po sebi razumljivo da prinosi, separatne studije i istraživanja za potrebe prostornih planova i uređenja prostora¹⁶ zaslužuju posebnu pozornost. Međutim, ovdje nas je zanimao uvid u sustavna i predmetno sveobuhvatna istraživanja.

Časopis *Sociologija sela* objavio je više radova i pratio ovu važnu problematiku poklanjajući pozornost skrbi o razvitku ruralnog prostora – počam od krajolika kakvoga je priroda stvorila po svojoj logici, preko baštinjenih vrijednosti odnosno

¹⁵ Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu realizirao je 1997. istraživačku temu *Sustavno oživljavanje hrvatskih periferija* ali s drugačijim ciljevima, razvidnim u studiji: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998., 157 str.

¹⁶ Primjerice, u novije vrijeme izvedene su studije: (a) Ivan Rogić, Anka Mišetić, Nenad Pokos i Franka Vojnović: *Razvojne aspiracije stručnih skupina na području Ličko-senjske županije*. – Zagreb: Institut za primijenjena društvena istraživanja, 1996.; (b) Dušica Seferagić, Milan Župančić i Nataša Lončar: *Sociologijska studija za područje Koprivničko-križevačke županije*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 1998.; (c) Nataša Lončar Butić, Ivan Magdalenić, Dušica Seferagić i Milan Župančić: *Sociološka studija o utjecaju Akumulacije Križ potok u Općini Lokve i Gradu Delnice na uvjete života stanovništva i razvoj područja*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 1999.; (d) Saša Poljanec-Borić, Ivan Rogić i Maja Štambuk: *Budućnost na rubu močvare; razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001.; (e) Nataša Lončar-Butić, Milan Župančić i Ivan Magdalenić: *Croaton - Tvornica termoblok opeke – Studija o utjecaju na okoliš*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2002.

stečevina proizvedenih-nastalih rukom čovjeka kao sudionika-suradnika (a ne eksploatatora-nasilnika) prirode u oblikovanju prostora po vlastitoj logici. Prvo je objavljen prikaz istraživanja modela obnove sela u SR Njemačkoj (Malić, 1969.), a zatim niz radova o vrijednosti ruralnog prostora i obnovi sela. Izdvajaju se prilozi sa Simpozija »Razvitak ruralnog područja i obnova sela« u sklopu Dana bavarske poljoprivrede u Zagrebu 25. i 26. rujna 1996. u dvobroju 3-4 (133-134)/1996., rad Holgera Magela o Bavarskom programu obnove sela kao polazištu i okosnici suvremenog europskog programa u dvobroju 1-2 (155-156)/2002., prilog Eduarda Kušena o uređenju, razvoju i obnovi hrvatskog ruralnog prostora u dvobroju 159-160 (1-2)/2003., članak Antona Proseno o obnovi slovenskih sela te prilog J. Kranjčević i A. Proseno o komasaciji kao doprinosu održivom razvitku ruralnog prostora u dvobroju 159-160 (1-2)/2003.

Vrijedna je i uloga Hrvatske sekcije ECOVAST (European Council for the Village and Small Town – Europsko vijeće za sela i male gradove), nevladine organizacije, te njezin ključan programski dokument *Strategija za ruralnu Europu* (ECOVAST, 1998.).

Iako nije jedini, presudan je problem što u vrijeme kad je u Europi agrarna politika sve više dio ruralne politike, državna tijela u Hrvatskoj nadležna za ruralni prostor još svode selo na poljoprivredu, a razvitak sela na razvitak poljoprivrede. Dok su zlatne godine agrarne i ruralne politike SAD bile međuratne godine kada su u kreiranju i provedbi tih politika ključnu ulogu imali sociolozi sela (Petak, 2003.: 262), što je i aktualan slučaj s Institut national de la recherche agronomique u Francuskoj koji ima posebnu ulogu u pripremi i kreiranju nacionalne politike, jer vođenje učinkovite strukturalne politike zahtijeva šira i temeljitija znanja i umijeća, uključujući i metodologijsko obrazovanje, od onih što ih posjeduju tzv. tehničke profesije (koje rješavaju zadaće kao tehničke probleme), u Hrvatskoj je ruralni razvitak domena rezervirana za agronome i veterinare. Znanstveno i stručno promišljanje te operacionalizacija razvojnih ciljeva i modela nalažu višedisciplinarni pristup (Štambuk, 2001.: 258-259).

Drugi je problem neosjetljivost hrvatske znanstvene politike za ruralnosociologijska istraživanja i nevažavanje propitanog modela otočnoga carstva (*island's empire*) kompletiranog francuskim modelom koordinirane politike u financiranju znanstvenoistraživačkoga rada odnosno projekata (Petak, 2003.: 261).

4. Umjesto zaključka

Obnova hrvatskoga sela i ruralnog prostora nasušna je i neizostavna, i to iz dva razloga: svega što se zbilo i zbiva u hrvatskim selima, poglavito u sklopu programa obnove u Domovinskom ratu razorenih sela, te programa obnove sela i koncepcije razvitka ruralnog (seoskog, točnije izvangradskog) prostora Europske unije i (na neki način, jer to nije samo pitanje naseljenosti) Habitat Agende. Prvo, u obnovi ratom razorenih sela nisu poštivani rurizam (regulacijsko načelo uređiva-

nja seoskog prostora), karakter i fizionomija hrvatskoga sela te osobitosti seoske arhitekture i ostali vrijedni antropogeni artefakti. Drugo, taj program nije u dosluhu s filozofijom i programom obnove sela razvijene Europe. Pače, iz nastavnih planova i programa visokoškolske naobrazbe rurizam kao disciplina i kolegij je nestao pedesetih godina 20. stoljeća (Kušen, 2003.: 37), poznata je praksa primjerene urbanističkog instrumentarija u planiranju i uređivanju ruralnog prostora, neriješeno pitanje nadležnosti u državnoj upravi kao i ostali ne manje važni problemi.

Obnova sela i razvoj seoskog prostora, upravljanje i gospodarenje te čuvanje vrijednosti ruralnog prostora zadaci su hrvatske znanstvene zajednice i javne politike. U izradi i provedbi hrvatskoga programa obnove sela i ruralnog razvitka valja slijediti logiku zajedničkog djelovanja kako to čini Bavarska akademija za obnovu sela i ruralni razvitak. Kriza je rješiva produktivnom sintezom znanstvenog pristupa i planiranja prostora kao struke, te donošenjem i provedbom primjerene ruralne politike. Preduvjet koji se mora ispuniti jest pokretanje sustavnih ruralnosocioloških i srodnih istraživanja.

Literatura

1. Barbič, Ana (1990.): Prema »novom« poimanju ruralnosti. – *Sociologija sela*, Zagreb, 28 (1990) 109/110: 173-183.
2. Cifrić, Ivan (2003.): Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 502 str.
3. ECOVAST (1998.): Strategija za ruralnu Europu. – Zagreb: Hrvatska sekcija ECOVAST-a, Europskog vijeća za sela i male gradove, 15 str.
4. Gubert, Renzo (ed.) (1989.): Ruralita e marginalita. - Milano: Franco Angeli, 354 p.
5. Kranjčević, Jasenka (1994.): Jedinствен primjer sveobuhvatnog dizajna ruralnih naselja u Hrvatskoj: obnova izgorjelog sela Kolarec. – *Sociologija sela*, Zagreb, 32 (1994) 125/126 (3/4): 149-163.
6. Kranjčević, Jasenka (2002.): Pregled prostornih planova sela u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. – Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, 60 str. (Katalog izložbe)
7. Kranjčević, Jasenka; Prosen, Anton (2003.): Komasacija: doprinos održivom razvitku ruralnog prostora u srednjoj i istočnoj Europi u novom tisućljeću. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 159/160 (1/2): 119-130.
8. Kušen, Eduard (2003.): Uređenje, razvoj i obnova hrvatskog ruralnog prostora: prostorni, gospodarski i sociokulturni okvir za razvoj ekološke poljoprivrede. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 159/160 (1/2): 29-45.
9. Kušen, Eduard (ur.); Žimbek, Tito; Štambuk, Maja (1995.): Uređenje, razvoj i obnova ruralnog prostora: studija. – Zagreb: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, 43+VII str.
10. Magel, Holger: Dvadeset godina Bavarskog programa obnove sela: spoznaje i perspektive. – *Sociologija sela*, Zagreb, 40 (2002) 155/156 (1/2): 88-104.
11. Malić, Adolf (1969.): Istraživanje modela obnove sela u SR Njemačkoj. – *Sociologija sela*, Zagreb, 7 (1969) 23/24: 114-118.
12. Nejašmić, Ivica (1990.): Osnovne značajke depopulacije u Hrvatskoj u razdoblju 1953.-1981. – *Sociologija sela*, Zagreb, 28 (1990) 107-108: 33-50.

13. Petak, Antun (1999.): Eduard Kušen, Tito Žimbek i Maja Štambuk: Uređenje, razvoj i obnova ruralnog prostora: studija. Recenzija. – *Sociologija sela*, Zagreb, 37 (1999) 144/145 (2/3): 290-300.
14. Petak, Antun (2002.): Bilješke uz hrvatski prijevod rada Holgera Magela »Dvadeset godina *Bavarskog programa obnove sela*: spoznaje i perspektive«. – *Sociologija sela*, Zagreb, 40 (2002) 1-2: 88-101.
15. Petak, Antun (2003.): *Sociologija sela*: časopis koji obvezuje i koji duguje. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 161/162 (3/4): 260-263.
16. Prosen, Anton (2003.): Nastojanja u obnovi sela Slovenije. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 159/160 (1/2): 107-117.
17. Ravnikar, Edvard (1950.): Kratek oris modernega urbanizma v Sloveniji. – V: France Ivanjšek (ur.): Problemi arhitekture in urbanizma v LRS: referati članov arhitekturne sekcije Društva inženirjev in tehnikov LRS na 1. posvetovanju arhitektov FLRJ v Dubrovniku 23.-25. XI. 1949. – Ljubljana: Arhitekturna sekcija inženirjev in tehnikov LRS, str. 5-26.
18. Štambuk, Maja (1997.): Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama. Doktorska disertacija. – Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, IV, 309 str.
19. Štambuk, Maja (2003.): Povodom 40. godišnjice *Sociologije sela*: struka, stvarnost, politika. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 161/162 (3/4): 257-259.
20. Šuvar, Stipe (1973.): Između zaseoka i megalopolisa. – Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 241, I str.
21. Šuvar Stipe; Puljiz, Vlado, red. (1972.): Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji: zbornik teorijskih i metodoloških radova. – Zagreb: SOUR za sociologiju sela Instituta za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, et al., 217 str.
22. Župančić, Milan (2000.): Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 147/148 (1/2): 11-78.

Antun Petak

Institute for social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

Review of Spatial Plans of Villages in Croatia from the Middle of 19th till the Middle of 20th Century

On the occasion of the exhibition by Jasenka Kranjčević in the Architects' Club Hall, Society of Architects of Zagreb, 17th September – 1st October, 2002

Summary

Zagreb exhibition of physical plans of the villages in Croatia encompassing the period from the middle of 19th till the middle of 20th century, that was prepared by Jasenka Kranjčević, is an appropriate occasion to point out the problems of Croatia's rural areas spatial organization and the issues of the renovation of Croatian village. That is just the reason why, after having described the worth of this exhibition, the author gives the account of the works in the field of rural sociology and congenial disciplines which have treated these issues. There are several reasons corroborating the importance of this problem. In the first place, every physical planning starts from certain presumptions and from the understanding of space, the activities which would be carried out there and the role of the man. Namely, the link between the space, the society and the man has a long-term repercussion on the research and in particular on the way of physical planning and the spatial organization within the limits of the project and the developmental strategy of a particular society. And this is even more important because of the fact that Croatia has inherited the rural space which was neglected, mistreated and destroyed during the second half of the 20th century. Since the development of society was submitted to industrialization and modernization, rural space was treated as its resource and the principle of rurism hadn't been applied to it. Secondly, in the post-socialist transition the main inherited problems haven't been solved. Thirdly, during the Homeland War rural space was emptied and devastated. And finally, although the profession has systematically enabled the insight in the state of affairs and provided foundations for the appropriate policy to be implemented, the policy congruent with the concept of sustainable development, the situation hasn't changed because Croatia doesn't have the concept and the policy of rural development. The crisis can be resolved by the productive synthesis of the scientific approach and the profession of physical planning, and through the making and implementation of the appropriate rural policy.

Key words: rural space/areas, sustainable development, physical plans.

Received on: 10th of December, 2003

Accepted on: 15th of January, 2004

Antun Petak

Institut de Recherche sociale à Zagreb, Zagreb, Croatie

Aperçu des plans d'aménagement des villages en Croatie depuis le milieu du XIXe siècle jusqu'au milieu du XXe siècle

À l'occasion de l'exposition présentés par Jasenka Kranjčević dans la salle du Club des Architectes, à la Société des Architectes de Zagreb, du 17 septembre au 1er octobre 2002

Résumé

L'exposition de Zagreb des plans d'aménagement des villages en Croatie, depuis le milieu du XIXe jusqu'au milieu du XXe s., organisée par Jasenka Kranjčević, est une occasion de faire remarquer les problèmes de l'aménagement de l'espace rural et de la rénovation des villages en Croatie. C'est pourquoi après une présentation de ce qui est particulièrement remarquable à cette exposition, l'auteur donne un aperçu des activités concernant ces problèmes, et ce dans le cadre de la sociologie rurale et des disciplines apparentées en Croatie. Le problème est important pour plusieurs raisons. Avant tout, chaque plan d'aménagement de l'espace part de certaines hypothèses et conceptions de l'espace, des activités qui s'y dérouleront et du rôle de l'homme. Les liens entre la société, l'espace et l'homme, en effet, des répercussions à long terme sur les recherches, surtout sur la méthode de planification et d'aménagement de l'espace dans les limites du projet et de la stratégie de développement de la société concrète. Ceci est d'autant plus important que la Croatie a hérité d'un espace rural négligé, mal utilisé et dévasté au cours de la seconde moitié du XXe s. Étant donné que le développement de la société était subordonné à l'industrialisation et à l'urbanisation, l'espace rural a été traité comme étant leur ressource, et le principe du rurisme n'a pas été appliqué pour l'espace rural. Deuxièmement, dans la transition post-socialiste les problèmes essentiels hérités n'ont pas été résolus. Troisièmement, durant la Guerre patriotique, l'espace rural a été dépeuplé et dévasté. Enfin, bien que la profession ait systématiquement attiré l'attention sur les problèmes, qu'elle ait rendu possible de prendre connaissance de l'état des affaires et qu'elle ait assuré des bases pour mener une politique appropriée conforme à la conception du développement durable, la situation n'a pas changé, car la Croatie n'a ni conception ni politique de développement rural. La crise peut être résolue par une synthèse productive de l'approche scientifique et de la planification de l'aménagement de l'espace en tant que profession, et par la promulgation et la mise en pratique d'une politique rurale appropriée.

Mots-clés: espace rural, développement durable, plans d'aménagement de l'espace.

Reçu: 10 décembre 2003

Accepté: 15 janvier 2004